

SZÁNTÓ RICHÁRD

A királyi hatalom isteni eredete a nyugati politikai gondolkodásban az 5–8. században

A királyi hatalom legitimációjának főbb teóriái

A Nyugat-Római birodalom bukása után Európa nyugati régióiban új királyságok jöttek létre késő római, keresztény és barbár elemekből. A kialakuló királyi hatalom alapja a király kíséretében, és a király hatalma alá tartozó nép katonai erejében rejtett, de ennek ellenére a királyok a hatalmukat nem a néptől kapott megbízatásból, vagy a nép királyválasztásából származtatták, hanem isteni eredetűnek vélték. A korszak folyamán megfigyelhető az a törekvés, hogy a trónra lépő uralkodók a hatalmukat törvényessé tegyék, de ehhez a jogi alapot nem az őket hatalomra juttató közösség akarata jelentette, hanem az isteni akarat, amelyről úgy vélték, hogy a hatalom igazi forrása. A hatalom legitimációjának gondolata jelen volt az antik, a keresztény és a germán népek politikai gondolkodásában egyaránt, bár kultúránként lényeges különbségek mutatkoztak. A kora középkori fejlődés eredményeként az egymással keveredő kultúrák elemei szintetizálódtak, és a politikai gondolkodásban is új legitimációs elvek jelentek meg. A király hatalmának eredetét vizsgálva az általános jellemzés után célszerűnek látszik a germán királyi hatalom eredetére vonatkozó elképzelések összefoglalása, majd a fontosabb késő antik és a korai keresztény politikai teóriák rövid összegzése, ezután a kora középkorban kialakuló és a királyi hatalom eredetére vonatkozó legitimációs elv felvázolása következik.

I. A király természetfeletti hatalma

Az uralkodó funkcióiról adott általános és egyetemes jellegű áttekintést Cristiano Grottanelli, aki az uralkodó szakrális funkcióit is összegezte, és úgy látta, hogy a király közvetítő volt a nép és az isteni szféra között, és egyes kultúrákban az uralkodót szakrális áldozati rítusokban fel is áldozták az isteneknek.¹ A királyság

¹ A királyság általános jellemzésekor Cristiano Grottanelli a királyt és uralmát a társadalom és az állam tengelyének és a teljesség szimbólumának tartotta. Grottanelli a királyság egyetemes és általános jellemzőit az alábbi pontok szerint összegezte. 1. Az ókori civilizációkban a trónterem és a királyi trón úgy volt megalkotva, hogy magát a kozmoszt szimbolizálta. 2. A király egyik szerepe a termelés megszervezésében összpontosult, az udvar redisztribúciós feladatokat is ellátott, és az uralkodó a javak és a gazdagság adományozójaként jelent meg. 3. A király *mediator* (közvetítő) volt az egyes társadalmi csoportok (papok, katonák, és a termelést végzők) között, mivel a társadalom középpontjában állt, és elvileg erős volt a kapcsolata az egyes csoportokkal.

intézményét vizsgálva James G. Fraser megállapította, hogy a modern kor előtt a király egyben vallási funkciókat is ellátott, illetve mágikus képességekkel rendelkezett.² A király hatalmának eredetét vizsgálva célszerű szétválasztani a királyi hatalom eredetében megtalálható és egymással keveredő tényezőket.

1. A királyi hatalom sokszor a király isteni származásán vagy isteni voltán alapult.

Gyakori volt az az elképzelés, hogy a király maga is isten, vagy isteni származású és képes alattvalóinak megadni azokat a dolgokat, amelyek elérése az emberi lehetőségeket meghaladja. Megfigyelhető az a hiedelem is, hogy az isten képes volt valakiben inkarnálódni, ebben az esetben elég volt közvetlenül hozzá fordulni.³

2. A királyi hatalom eredetében egy másik fontos elem volt a király vallási szerepköre, és a papkirályok tiszteletében jutott kifejezésre az a vélekedés, hogy a király rendelkezett az isteni és az emberi szféra közötti közvetítés képességével.⁴ A király szakrális funkcióira vonatkozóan sok példa említhető ókori előzményként, de a középkorban jelentős hatást gyakorló ókori előkép a Bibliában található.⁵ Salamon imádkozott a népért, áldozott a templom felszentelésekor és évente háromszor égő és közösségi áldozatot mutatott be az Úr oltáránál.⁶ Melkizedek, Sám királya pap is volt, nem csak király, és maga Krisztus is pap és király volt egy személyben.⁷

Tacitus Germániáról írott művében található utalás arra, hogy a király szakrális feladatokat is ellátott, egyes esetekben vallási jellegű feladatkörrel is rendelkezett. Tacitus megemlítette, hogy az egyik germán nép papja és királya vagy fejedelme (*sacerdos ac rex vel princeps*) a nép istenének szentelt ligetben az istenségnek szentelt lovakat egy szent kocsiba fogta a jóslás alkalmával, és azokat követve a nyerítésüket és a fújásukat figyelte.⁸

3. A királyi hatalom kialakulásában egy további lényeges elem volt a király mágikus képessége és varázslói adottságai. Grottanelli szerint gyakran nehéz megkülönböztetni a király tényleges politikai hatalmát a mágikus vagy vallásos

4. A király további szerepe szintén a *mediator* (közvetítő) funkcióban rejtett, de nemcsak az emberek között közvetített, hanem az emberi és az emberfeletti isteni szféra között is, mágikus és papi feladatokat is elvégzett. 5. Bizonyos esetekben a király szakrális áldozatul szolgált az istenek kiengesztelésére. 6. A király gyakran játszott központi szerepet a katonai ügyekben és a hadsereg vezetője volt. Grottanelli, Cristiano: *Kingship: An Overview*. In: *The Encyclopaedia of Religion*. Edited by Mircea Eliade. New York, 1987. 312–314. (a továbbiakban: Grottanelli)

² Fraser, J. G.: *Az aranyág*. Fordította: Bodrogi Tibor és Bónis György. Budapest, 1993. 21. (a továbbiakban: Fraser)

³ Fraser 21.

⁴ Fraser 21.

⁵ Fraser 18–21.

⁶ *Biblia Sacra Vulgatae Editionis Sixti V. et Clementis VIII.* Auctore Jo. Baptista Du Hamel. Venetia, MDCLXIII. Liber III. Regum, caput VIII. 22–29, 30–66.; IX. 25. (a továbbiakban: *Biblia Sacra*)

⁷ Zsoldos Artlla: *A magyar koronázási palást eszmétörténeti hátteréhez*. Aetas, 1993. 1. sz. 8. (a továbbiakban: Zsoldos)

⁸ Tacitus összes művei. Fordította: Borzsák István. Budapest, 1970. 45. (a továbbiakban: Tacitus); Tacitus: *Germania* lateinisch und deutsch. Übersetzung und Anmerkungen von Curt Woyte. Leipzig, 1971. 20–21.

szimbolikus hatalmától, mert a politikai hatalom a reprezentációban természetfeletti képességként, az isteni kedvezés jeleként, vagy valamilyen szimbolikus dolog birtoklásaként jelent meg.⁹ A király okkult tudományáról vall a skandináv *Heimskringla* és az *Yglinga Saga*, amelyek szerint Odin és az északon élő Gylfi király egymással sokat versengett a varázslásban és a bájolásban, de mindig Odin és népe, az aesírek voltak ebben a jobbak.¹⁰ Az ember-isten elképzelés szerint a természetben lejátszódó folyamatokat, akár az időjárást, akár a betegségeket vagy más egyebet mágia révén befolyásolni lehetett, és az erre képes személy különös tiszteletben állt. A király gyakran varázsló és pap volt egy személyben, és hatalma azon múlt, hogy jártas volt-e a mágia valamelyik fajtájában.¹¹ Fraser szerint a király varázslói szerepének egyes funkciói bizonyos esetekben a kereszténység felvétele után a középkorban tovább éltek. Erre példa I. Waldemár dán király, aki németországi útja során vetőmagot szórt a gazdák földjére és megérintette az eléje vitt gyermekeket. A hiedelem az volt, hogy ettől a termés jobb lesz, és a gyermekek jobban növekednek. Írországbán is élt az az elképzelés, hogy a szokásokat megtartó király uralkodását bő termés és kedvező időjárás követi.¹² Az angol és ír uralkodói szakralitás egyik eleme a király természetfeletti képességein alapult, a király jóságától függött a győzelem, a jó termés, a termékenység, az egészség. Ez az elképzelés a kereszténység felvétele után is tovább élt.¹³

A király annak révén, hogy a természeti és természetfeletti tényezőket befolyásolni tudta, illetve őt magát vagy hatalmát isteni származásúnak vélték, továbbá vallási szerepköre vagy mágikus képességei voltak, legalizálta a közösség feletti hatalmát vagy befolyását.¹⁴

A szakrális királyság egy speciális fajtája a szakrális kettős királyság, amelynek a kialakulását Fraser a következők szerint összegezte. A király szakrális feladatköre és a személye körül kialakult kultikus tisztelet az életrendjére is kihatott, a szertartások és a szakrális előírások túlszabályozták az uralkodó életét, mert a hétköznapiak legapróbb részleteit is pontos előírások szerint rögzítették. Az uralkodó szakrális funkcióinak eltűlése megfosztotta a királyt a hatalom tényleges gyakorlásának lehetőségétől, és ezért a politikai ügyek intézésére egy másik személyt, illetve tisztséget jelöltek ki. Ezzel kialakult az a politikai rendszer, amelyben a legfelsőbb hatalom vallási és világi részre hasadt, és ezt a megosztott hatalmat két személy, illetve mögöttük két érdekcsoport gyakorolta.¹⁵ Erre példaként említhető a középkori

⁹ Grottanelli 114–115.

¹⁰ Pritsak, Omeljan: *The Origin of Rus'* 1. kötet. Cambridge, Massachusetts, 1981. 675–676. (a továbbiakban: Pritsak)

¹¹ Fraser 18–21.

¹² Fraser 65.

¹³ Klaniczay Gábor: *Az uralkodók szentsége. Kandidátusi értekezés.* Budapest, 1994. 107. (a továbbiakban: Klaniczay)

¹⁴ A szakrális királyság volt a téma az 1955. évi 8. nemzetközi vallástörténeti kongresszusnak, ahol több szekcióban tartottak előadásokat, és ezek témáiból egy összefoglaló tanulmánykötet is megjelent. *The Sacral Kingship. Contributions to the Central Theme of the VIII. International Congress for the History of Religions* (Rome, April 1955) Published with the help of the Giunta Centrale per gli Studi Storici, Rome. Leiden, 1959. (a továbbiakban: *The Sacral Kingship*)

¹⁵ Fraser 106–116.

Nyugaton a Meroving birodalomban az utolsó Meroving királyok és a majordomuszok hatalommegosztása.

II. A germán királyok hatalmának isteni eredete

A germán népek politikai gondolkodásának vizsgálatakor felmerülő módszertani és a forráshelyzetből adódó problémákat P. D. King kritikus hangvételű tanulmányban összegezte, és úgy vélte, hogy ebben a tárgyban alig maradt fenn megbízható adat. Az antik szerzők, Caesar, Tacitus, Ammianus Marcellinus írásai saját koruk germánjairól tudósítanak, az esetek többségében töredékesen és természetesen a maguk szempontjai szerint. A korai középkorban élő írók egyházi személyiségek voltak, és ez műveik szemléletében is tükröződik, mivelhogy írásaik történeti forrásértéke gyakran kétséges. Belső keletkezésű, vagy pogány érzelmű forrás nem maradt fenn, ha egyáltalán létezett. Hiányoznak azok a források, amelyek egy germán nép politikai gondolkodását egészében tükröznék. A népvándorlás korának germán népeire és a korai középkor germán királyságaira nem vonatkoztathatók az antik szerzők műveiben fellelhető információk, mert a germán társadalmak éppen ebben az időszakban éltek át egy nagyon dinamikus fejlődési periódust. A pogány germán szakrális királyság képe eredetileg jóval gazdagabb és árnyaltabb volt annál a képnél, mint amit a rendelkezésre álló források mutatnak, és feltételezhető, hogy az egyes népek esetében jelentős különbségek voltak. A forráshelyzetből adódóan egy germán nép szakrális királyságának a vázlatos megrajzolása csaknem lehetetlen. A töredékes információkból összeálló germán szakrális királyság mint a germán népekre vonatkozó általános modell valóságértéke bizonytalan. Ennek ellenére King egy vázlatos modellben összegezte azokat a legfontosabb elemeket, amelyek általánosan elfogadottak a germán politikai struktúrát illetően. Ezek szerint a végső tekintély, az *auctoritas* a néptől származott, és a királyi hatalom korlátozott volt. A király valószínűleg alá volt vetve a jognak és a népgyűlés akaratának. Az uralkodók és a dinasztia tagjai egyenlő jogokat élveztek, és a szakralitásuk vérségi jogokkal társult. A szakrális germán király isteni esszenciában részesült, rendszerint valamely istentől való származása révén. Az *acclamatio* a királyválasztás rítusához tartozott, ami a különleges személyiség kiválasztását jelentette, és ez a személy az uralkodó dinasztiahoz a *stirps regia*-hoz tartozott, amelynek a tagjai kizárólagosan és egyenlően birtokolták a vélt jogokat.¹⁶

A pogány germán királyi szakralitást illetően Klaniczay Gábor is szkeptikus volt, amikor bizonytalanannak tartotta, hogy a királyok isteni származásáról, és a királyság szakrális jellegéről alkotott elképzelés a királyság kialakulása idején jött volna létre. Az ő véleménye szerint feltételezhető, hogy a szakrális legitimáció csak később alakult ki.¹⁷

A középkor küszöbén a népvándorlás korának germán népei között a királynak szakrális szerepe is volt, és a királyság szakrális jelleggel rendelkezett. Zsoldos Attila

¹⁶ King, P. D.: The Barbarian kingdoms. In: The Cambridge History of Medieval Political Thought c. 350-c. 1450. Edited by J. H. Burns. Cambridge, 1991. 147–152. (a továbbiakban: King)

¹⁷ Klaniczay 96–97.

egyik tanulmányában erről a következőket írta: A király nem egyszerűen uralkodója volt népének, hanem származásánál – esetenként kifejezetten papi funkciójánál – fogva a nép és a pogány istenek közötti kapcsolat megteremtője, fenntartója is. Feladatai közé tartozott népe jólétének: a bőségnek és a hadiszerencsének a biztosítása.¹⁸

A királyi szakralitás és a királyi hatalom egyik lényeges forrása az uralkodónak, vagy a hatalmának isteni eredetén alapult, illetve lényeges elem volt a pogány germán királyi szakralításban az uralkodó mágikus tudása. A királyi hatalom forrásának ezeket az alkotóit egymástól alig lehet elválasztani. A királyi hatalom eredetéről elsőként a mítosz tett említést, de a történeti kor forrásai is beszámoltak az egyes dinasztiák és uralmuk származásáról.

A király természetfeletti erejének és tulajdonságainak isteni eredetéről a skandináv hagyomány az alábbiak szerint tudósított. A feltételezhetően 10. századi „Ríghula-költemény” Ríg, azaz Heimdal isten történetét mesélte el, aki földi vándorlása során utódokat hagyott hátra, és leszármazottai a viking társadalom egy-egy kategóriájának őseivé váltak.¹⁹ Az első család, aki Ríget vendégül látta, és ahol az isten utódot hagyott maga után, a szolgák elődje lett. Ríg második szállásadójának felesége is gyermeket szült az istentől, és ez a gyermek a parasztok őseivé vált. A harmadik hajlék, ahol Ríg vendégeskedett, Jarl szüleinek volt a háza, akinek természetesen Ríg volt a vérszerinti apja. Jarl lett a jarlok (urak vagy harcosok) elődje.²⁰ Ríg visszatért Jarlhoz, fiának nevezte és megtanította a rúnákra, valamint rábízta ősei birtokát. Ríg szavára Jarl háborúzni kezdett és győzött, megnősült, fiai születtek, és a legkisebb neve Kon lett, azaz király. Kon megtanulta a szerencse és az élet rúnáit, csorbává tudta tenni az ellenség kardját, le tudta csillapítani a hullámokat és képes volt elfojtani a tüzet, meg tudta menteni az embereket, és el tudta oszlatni a bánatot, nyolc ember ereje lakozott benne, és értett a madarak nyelvén.²¹ A fiatal Kon királyi sarj volt a hagyomány szerint. A *kon* (*Konr Ungr*, *konungr*) jelentése király, de ez a magyarázat csak a populáris etimológiában helytálló, a tudományos álláspont szerint a szó pontos értelme nemes rokonságba tartozó leszármazott, vagy nemes születésű ember utódja.²²

A királyok isteni származásáról tudósított a skandináv hagyomány egy másik vonulata, amely Odin eredetéről és tetteiről számolt be. Az erre vonatkozó adatokat Snorri Sturluson (1178–1241) művei, a *Prose Edda* (1220), a *Heimskringla* (1230) és az *Ynglinga saga* bizonyos részei tartalmazzák. Az utóbbi kettő Kelet-Európára vonatkozó és egymással megegyező szövegrészét Pritsak angol fordításban is

¹⁸ Zsoldos 7.

¹⁹ Jones, Gwyn: *A History of the Vikings*. Oxford, 1990. 145. (a továbbiakban: Jones)

²⁰ Az archaikus társadalmak hámas tagolódású társadalmi rendjét, amelynek a legfontosabb forrásai a mítoszokban és az eposzokban keresendők, Dumézil a mítoszok összehasonlító vizsgálata során több tanulmányában részletesen vizsgálta. Dumézil, Georges: *Mítosz és eposz*. A kötetet válogatta és fordította: Fridli Judit. Az utószót írta: Hoppál Mihály. Budapest, 1986. 44–54.; 525–527.

²¹ Brönsted, Johannes: *A vikingek*. Fordította: Vásárhelyi Judit. Budapest, 1983. 213. (a továbbiakban: Brönsted); Jones 145–147.

²² Jones 147. 1. jegyzet.

közzétette a *Prose Edda* prológusával együtt.²³ Ennek a műnek az elején a szerző a világ felosztása (Európa, Afrika, Ázsia) után Ázsia gazdagságát részletezte, és ezután így folytatta: „A világ közepe mellett, ahol az a hely van, amit mi Tyrklandnak nevezünk, épült a leghíresebb az otthonok és az udvarok közül, a Trója nevű. Azt a várost sokkal nagyobbra, és minden szempontból nagyobb szakértelemmel építették, mint más akkoriban létező városokat, és így az ellátása is fényűző volt. Tizenkét királyság volt ott egy főkirállyal, és minden egyes királyság sok népet foglalt magában. A várban tizenkét főember lakott, és ezek minden emberi tulajdonság tekintetében túltettek az akkoriban élő többi emberen. A királyok közül az egyiket Múnónak vagy Mennónnak hívták, aki a főkirálynak, Priámnak a lányát vette feleségül, akit Tróánnak hívtak, és nekik volt egy fiúk, akit Trórnak neveztek – mi pedig Thórmnak hívjuk (...)”. Ezután Thórr neveltetése és fiatalságának leírása, valamint hőstettei olvashatók, majd a következőképp folytatódik a szöveg. „A világ északi részén (Thórr) találkozott Sibillával a prófétaövel, akit mi Sífnek hívunk, és feleségül vette.” Ezután Thórr és Síf fiainak hosszú genealógiáját részletezte a szerző, és a sor végén olvasható utolsó sarj Voden vagy Odin, aki híres volt a bölcsességéről és mindenféle adottságáról. Odin és felesége, akit Friggnek hívtak, rendelkezett a jövőbe látás adományával, és a varázslásnak ezen képessége által felismerte, hogy a neve híres lehet a világ északi részén, és az összes király nevével is nagyobb tisztelet illetheti. Ennek érdekében úgy döntött, hogy elutazik Tyrkland városából. A szerző leírta Odin útját, aki Tyrklandból Szászországba, majd Vestfáliába, ezután Franklandba ment, és onnan északra utazott Reidhgotalandba, amit a szerző Jutlanddal azonosított. Odin a bejárt vidékeken hagyta fiait, akik az említett területeket kormányozták. A Reidhgotalandban hagyott fiának az utódai a Skjoldungarok, akik Dánia királyai voltak a szerző szerint. Odin útjának következő állomása Svíthjóðhban volt (Svédország), és az ott uralkodó király, aki hallott az aesirek útjáról, följajánlotta, hogy Odin legyen a legfőbb tekintély az országában. Odin Sigrúnnál várost alapított és a trójai minta alapján tizenkét főnököt választott, hogy kormányozzanak, és olyan törvénykönyvet alkotott, mint amelyet Trórában tartott, és amihez a turkok hozzászoktak. Ezután Odin északra utazott elérte a világot körbevevő tengert, és fiát a Norvégiának nevezett királyság élére állította. Ezután Odin Yngvi nevű fiát említette a forrás, aki Svédország királya lett és tőle származott az Ynglingar dinasztia. Odin népének, az aesireknek a fiai feleségül vették a meghódított földek asszonyait, és a családjaik benépesítették az északi vidékeket.²⁴

Az előbbiekhöz hasonlóan szól Odin életútjáról a *Heimskringla* és az *Ynglinga saga*, de néhány ponton eltérés mutatkozik az előző forrás és az utóbbi két szöveg tartalma között az Odin életútját illető események tekintetében. Az alábbiakban csak a jelentősebb különbségeket emeltem ki. A két utóbbi forrás szerint a Fekete-tengertől északra volt Nagy-Svédország, ahol egy Tanais nevű folyó futott. Ennek a torkolatvidékén volt Vanaland vagy Vanaheimr. A Tanaistól keletre volt az aesirek hazája Asaland, és ennek a fővárosa volt Asgardr, ahol Odin volt az uralkodó. A város kultikus központ volt, és Odin tizenkét főnöknek parancsolt, akik a legmagasabb rangban álltak, az ő feladatuk volt az áldozatok bemutatása, a bíraskodás az emberek

²³ Pritsak 661–681.

²⁴ Pritsak 670–681.

között, minden nép nekik szolgált és hódolt előttük. Odin nagy harcos volt, sok helyen járt és sok országot meghódított, képes volt a csatákban a siker kivívására, és az emberei azt hitték, hogy a győzelem adományát minden ütközetben megkapja. Odinnak az volt a szokása, hogy mielőtt az embereit harcra vagy más küldetésbe bocsátotta, a kezét a fejükre helyezte és megáldotta őket, akik úgy hitték, hogy sikeresek lesznek. Azt is feljegyezték, hogy akár szárazon, akár vízen voltak szorongatott helyzetben az emberei, nevén szólíthatták őt, és ezen a módon segítséget kaphattak. A hívei minden bizalmukat Odinnak helyezték, aki gyakran évekig volt távol. Egy nagy hegylánc húzódott északkeletről délnyugatra, amely Nagy-Svédországot más birodalmaktól elválasztotta. A hegyektől nem messze délre volt Tyrkland, ahol Odinnak jelentős birtokai voltak. Akkoriban történt, hogy megindultak a rómaiak hadvezérei mindenfelé leigázva a népeket, és ellenségeskedésük miatt sok főnök elmenekült a birtokairól. Mivel Odinnak adománya volt a jövőbe látás, és jártas volt a varázslásban tudta, hogy utódai a világ északi részének a lakói lehetnek, ekkor a fivéreit Vé-t és Víli-t Asgardr élére állította, és mindegyik istennel és sok néppel együtt elhagyta a várost. Odin egy Gefjon nevű istenmőt küldött északra, ahol Gylfi király földet adott neki, hogy letelepedjen, és Odin fia Skjoldr feleségül vette. Gylfi megegyezett Odinnal, mert úgy vélte, hogy nem elég erős szembeszállni az aesirekkel, azaz Odin népével, de az egyezség ellenére nem volt béke közöttük, mert Odin és Gylfi sokat versengett a varázslásban és a bájolásban, de mindig az aesirek voltak a jobbak. Ezután a források Odin északi letelepedését az aesiri szokásoknak megfelelő templomépítést és kultuszalapító tevékenységét beszélték el. Az északi országban Odin olyan törvényeket hozott, mint amilyenek korábban Aesirben voltak. Ezek a törvények a temetkezések módjára, az áldozatok bemutatására és az Odinnak fizetett adóra vonatkoztak. A saga beszámolt Odin haláláról is, aki Svédországban a saját ágyában halt meg, és amikor érezte a halál közeledtét megjelölte magát egy lándzsa hegyével kijelentve, hogy minden ember, aki csatában esik el az övé, majd azt mondta, hogy Godheimrbe készül, ahol a barátai várják, és halála után a hatalmat egy másik isten vette át, akit Freyr követett. Az ő idejünkben jó volt a termés, és béke honolt Svédországban. Freyrt Yngvinek is nevezték, és ez a név az ő leszármazottai között hosszú időn keresztül az uralkodók legmagasabb hivatalos címe volt, utódait a későbbiekben Ynglingarnak hívták, és ez a dinasztia örökölte Svédország trónját. A források szerint ennek a családnak az egyik tagja tizenegy társával útra kelt, hogy megkeresse Odint, és az útjuk Nagy-Svédországba, Tyrklandba és Vanaheimrbe vezetett, de Odint nem találták meg.²⁵ A skandináv történeti hagyománynak ezek a forrásai arról adtak számot, hogy az istenek saját leszármazottaikat királyi hatalommal ruházták fel, illetve utódait uralkodó dinasztiákat alapítottak az északi országokban.²⁶

Ar inn fróðlí (1067–1148) listába foglalta 1120–1130 körül a fentebb említett Ynglingar dinasztia genealógiáját az *Islendingabók*-ban, és az Ynglingar dinasztia

²⁵ Pritsak 670–681.

²⁶ A skandináv uralkodók szakrális szerepkörét tanulmányozta Störm, A. V.: The King God and his connection with Sacrifice in Old Norse Religion. The Sacral Kingship 702–715.

őseként Yngvi-Freyr istent jelölte meg, akire mint *Tyrkjakonungr*-ra, azaz a „turkok királyára” hivatkozott.²⁷

A királyi hatalom vagy a király isteni eredete azonban nemcsak a mítoszban fordul elő, hanem a történeti kor forrásaiban is találhatók erre utalások. A király isteni származására vonatkozóan az angolszász krónika sok példát szolgáltatott. A 449. évi bejegyzés szerint, a Britanniába betelepülő angolszász törzsek vezetői Hengest és Horsa, Wihtgilsnek voltak a fiai. Wihtgils Vitta fia, aki Wecta fia, és Wecta apja Woden volt, akitől az összes angolszász királyi család származott.²⁸ Az 552. évi bejegyzés szerint, az akkor trónra lépő Cynric származását vezette vissza a krónikaíró Wodenig.²⁹ Az 560. évi feljegyzés szerint a Northumbriában trónra lépő Aelle családfája nyúlt vissza Wodenig. Az 597-ben Wessexben trónra lépő Ceolwulf is Wodentől indította ősei sorát.³⁰ A 757. évi bejegyzése szerint a Merciaiban uralkodó Offa szintén Woden utódja volt.³¹ A krónika 855–858. évi bejegyzése szerint az elhalálozott nyugati szász király, Aethelwulf szintén Woden kései örököse, de a 9. századi krónikaíró számára nem volt elég Wodenig vezetni a királyi családfát, ezért utána még több generációt beiktatva egyenesen Ádántól származtatta a király családját, ami már a kereszténységre való áttérés hatására utal.³²

A pogány angolszász és skandináv királyi hatalom eredetéről alkotott elképzelésekről William A. Chaney adott részletes ismertetést, aki szerint a király elsősorban közvetítő volt a nép és az istenek között, ő volt a nép *luck*-jának a karizmatikus megtestesülése. A király az istenség és a törzs közötti közvetítőként végezte feladatát, áldozva a győzelemért, a jó termésért és a béke érdekében. Az uralkodó a tevékenységével biztosította az év rendes menetét, az évszakok rendjét. A király a feladatát nem egyszerűen pogány papként látta el, hanem ő volt a nép vezetője, és garantálta a nép *heil*-jét, vagyis úgy cselekedett, hogy az istenek megállhassák, megszentelhessek a népet. A szakrális és politikai szerepkör egységben volt, az istenekkel való kapcsolat a király személye által testesült meg, akitől a nép jóléte függött. Az uralkodó istenei közül az volt az első, akinek az uralma biztosította a kedvező viszonyt az isteni szférával, és csak másodlagos volt a törzsnek az istene, akinek a *luck*-ját közvetítette az uralkodó. Amikor a király *luck*-ja vagy karizmatikus ereje fennállt, az isten kegye a néppel volt, de amikor a király elvesztette a *luck*-ját, ez annak a jele volt, hogy elhagyták az istenek, és képtelenül vált biztosítani az istenség áldását. Ekkor a nép jogot nyert, vagy inkább kötelezettség terhelte arra vonatkozóan, hogy az egyetlen lehetséges dolgot tegye, és elmozdítsa az erejét vesztetett királyt. A korai germán király nem volt isten és nem volt mindenható, de a testét karizmatikus képesség vagy energia járta át, amelytől a törzsének a jóléte függött. Ez a karizmatikus energia a király *mana*-ja, egy olyan erő vagy energia, amely teljesen különbözött a pusztai fizikai erőtől vagy hatalomtól. Ennek az energiának a birtoklása

²⁷ Pritsak 236–237.

²⁸ Anglo-Saxon Chronicle. In: English Historical Documents c. 500–1042. 1. kötet. Edited by Dorothy Whitelock. London, 1955. 142–143. (a továbbiakban: Anglo-Saxon Chronicle)

²⁹ Anglo-Saxon Chronicle 145.

³⁰ Anglo-Saxon Chronicle 147.

³¹ Anglo-Saxon Chronicle 163.

³² Anglo-Saxon Chronicle 174–175.

a sikert, a szerencsét és az isteni kedvezést biztosította. A *mana* nemcsak a királyt hatotta át, hanem az egész királyi nemzetséget, a teljes vérrokonságot, akik közül a nép a királyt választotta. A *mana* forrása a *stirps regia*, azaz a királyi család isteni származása volt. A Wodentól származó angolszász és kontinentális királyi családok rendelkeztek egy különleges tulajdonsággal az égből származó *mana*-val. Ezzel az erővel az „isteni nemzetség”, a királyi család bármely tagja rendelkezhetett. Ez volt az ő vérük tulajdonsága, amely kiemelte Woden fiait a népből. A törzs királyválasztása valójában a *mana*-tól áthatott isteni származású király kiválasztása volt a királyi nemzetségből. A választás alapja a kiválasztott személy nyilvánvaló *luck*-ja volt, amely a *mana*-tól függött. Ha valakiben vitális volt a *mana*, akkor a *luck*-ja, vagyis az isteni szerencséje gyorsan és egyértelműen megnyilvánult. A választandó személy *luck*-jának a jele a gazdagság, a katonai győzelem és a sikerek voltak.³³ Többek között az aratás is a király *luck*-jától függött, és a *luck* az isteni áldást jelezte.³⁴ A királyválasztás törzsi jog volt arra, hogy kiválasszanak valakit, aki a nép egész közösségében rejlő misztikus erő inkarnációja volt. A *luck*-adó *mana* az isteni származású királyi házakra korlátozódott. A király speciális viszonya a nép és a transzcendens szféra között a kereszténység felvétele után is megmaradt.³⁵

A pogány *mana* a kereszténység felvétele után nem veszett el, a keresztény megfelelője a mennyei kegyelem lett. A keresztény uralkodók közvetítők voltak, akiken keresztül a krisztianizált *mana* az Isten által szétáradhatott. A nép meg volt áldva az istenileg megerősített védelmezővel, akit az ég megáldott a győzelemhez *luck*-kal, és ez az a személy volt, aki Istennel különleges viszonyban állt, és akinek a *mana* átadatott. A korabeli vallásokban a király kozmikus pont volt, akin keresztül közvetítődött az isteni segítség fentről a nép felé, és az Istennel vagy istenekkel való áldozati viszony a nép felől a transzcendens szféra irányába. A király a törzs közvetítője volt a menny és a föld között, akin keresztül a kegyelem szétáradhatott a népen.³⁶

A béke és a bőség nem fejeződött be szükségképpen a király halálával, mert a *mana*-ja követhette őt a sírjába, és áldottá tette a sír helyét. Erre több skandináv példa közül Fekete Halfdan király története említhető, akinek a tisztelete halála után is folytatódott. Abban az országrészben, ahol eltemették a királyt az ő *heil*-je továbbra is jólétet eredményezett, és annak érdekében, hogy mindegyik országrész részesüljön a király által közvetített kegyelemből a végső megoldás az volt, hogy négy részre osztották a *mana* által áthatott testet, és így Norvégia minden tartományába jutott egy-egy tag, amit eltemettek.³⁷

Azoknak a királyoknak a keresztény szentségbe való felemelése, akiknek a *luck*-ja erős volt, a gemmán népek valkásos gondolkodásának természetes következményeként értelmezhető. Erre vonatkozóan angolszász példa is említhető. Amikor Edwin király

³³ Chaney, William A.: *The Cult of Kingship in Anglo-Saxon England*. Manchester, 1970. 7–22. (a továbbiakban: Chaney)

³⁴ Chaney 86–90.

³⁵ Chaney 49.

³⁶ Chaney 55–56.

³⁷ Chaney 94–95.

fejét, 633-ban bekövetkezett halála után Yorkba vitték, és a keresztény templomban elhelyezték, a népe kétségkívül a *luck*-hordozó szent fej tiszteleteként láthatta ezt a szertartást. További példaként említhető Oswald király, akit a Maserfelth-i csata után a pogány Penda király Wodennek áldozott. Oswald népe a király maradványait összegyűjtötte, a fejet Lindisfameben temették el, a nem romló karokat és kezeket Bamburghban, a testet először Bardneyben, később Gloucesterben helyezték el. A király személyének szakrális hatalma a halál után is folytatódott és sok csodát vitt végbe. Általánosságban elmondható, hogy a királyok *mana*-ban rejlő hatalmát kultikus tisztelet vette körül a haláluk után, a sírhalmuk szent hely lett, és a nép vagy a törzs gyülekezési helyévé vált. A királyi rezidencia gyakran a sírdomb szomszédságába települt, amelyet a dinasztia ősi alapítója sírdombjának tartottak.³⁸

A király egyik rendkívül fontos képessége a katonai tehetség, azaz a győzelem kivívásának a tudománya szinte elengedhetetlen volt a korai középkorban.³⁹ Az isteni akarat egyik legfontosabb jele a győzelem, illetve az, hogy az uralomra kiválasztott személy képes volt ennek kivívására. A kor emberének mentalitására jellemző, hogy győzelmeiben és vereségeiben, sorsának alakulásában isteni akaratot vélt érvényesülni. A győztes hadvezér sikere vagy veresége egyben istenének győzelme, illetve veresége is volt.

Tacitus beszámolt róla, hogy a germánok hite szerint az istenek ott álltak a harcolók mellett, és ezért az istenek képmását és ábrázolásait is magukkal vitték a szent ligetekből a csatába.⁴⁰

Paulus diaconus, a *Historia langobardorum*-ban írt a langobardok egy isteni akaratból kivívott győzelméről, amelyet a vandálok felett arattak. A háborúra készülő vandál vezérek, a győzelem érdekében Wotanhoz folyamodtak, aki azoknak ígérte a győzelmet, akiket reggel elsőként pillant meg. Gambaras, a langobard népalapító testvérpár Ibor és Aio anyja, Freához, Wotan feleségéhez folyamodott fiai és népük sikere érdekében. Frea tanácsa szerint a vinnilek asszonyai, szétbontott és szakáll módjára felkötött hajfürtökkel férjeikkel együtt megjelentek azon a helyen, ahol reggel az ablakából kitekintő Wotan megpillanthatta őket. Amikor ez megtörtént, az isten megkérdezte, hogy kik ezek a hosszúszakállúak. Frea pedig közbeszólt, hogy adja azoknak a győzelmet, akiket maga nevezett el. A katonai siker tehát a vinnileké lett, és a nevük ettől kezdve *longo bart*, azaz hosszúszakállú, ahogyan az isten nevezte őket.⁴¹

³⁸ Chaney 94–96.

³⁹ A koraközépkori barbár királyság, vagyis az úgynevezett „hadi királyság” (*Heerkönigtum*) szerkezeti jellemzőit Szűcs Jenő Schlesinger alapján áttekintette. Szűcs Jenő: A magyar nemzeti tudat kialakulása. Szerkesztette: Zimanyi István. Szeged, 1992. 57–58. (a továbbiakban: Szűcs) A „hadi királyság” (*Heerkönigtum*) felépítését és működését részletesen vizsgálta Walter Schlesinger. Schlesinger, Walter: Das Heerkönigtum. In: Das Königtum. Herausgegeben vom Konstanzer Arbeitskreis für mitttelalterliche Geschichte geleitet von Theodor Mayer. Sigmaringen, 1973. 105–141.

⁴⁰ Tacitus 44.

⁴¹ Paulus Diaconus: A langobardok története. Fordította: Gombos F. Albin. Brassó, 1904. 83.

III. A keresztény római császár hatalmának eredete

A korai középkorra vonatkozóan az uralkodói hatalom eredetéről alkotott elképzelések kapcsán szükséges megemlíteni az ebben a témában kialakult római elképzeléseket, mert hatással voltak a nyugati politikai gondolkodásra. A kései antik szerzők véleménye az uralkodó hatalmának eredetét illetően meglehetősen széles skálán mozgott, mert a krisztianizálódó Római Birodalomban a kereszténység kialakuló politikai teóriái mellett tovább éltek a hagyományos római legitimációs elvek, és a hellenisztikus politikai gondolkodás, sőt az orientális uralkodókultusz is hatott. A továbbiakban csak a Constantinus császár korában kialakult keresztény politikai doktrína rövid összefoglalása a cél, mert ez hatott leginkább a korai középkori nyugati politikai gondolkodásra, és az ettől eltérő római vagy egyéb hagyományon alapuló politikai teóriákat csak jelzésszerűen említem.

A kereszténység talán első politikai elvét, amely az uralkodói hatalom eredetére vonatkozott, Szent Pál fogalmazta meg, aki szerint minden hatalom Istentől származott és a rómaiakhoz írott levelében kifejtette a világi politikai hatalommal szembeni engedelmség megtartásának kötelezettségét. A keresztény hívő számára a pogány uralkodóval szembeni engedelmség is kötelesség volt, hiszen a pogány uralkodó is Isten akaratából volt hatalmon, ezért ha neki engedelmeskedett egyben Isten akaratának tett eleget.⁴² Más vélemény az, amely Szt. Jeromos megjegyzésében állt, „... *exercitus facit imperatorem* ...”, azaz a „hadsereg választja a császárt”.⁴³ A kereszténységet megelőző hellenisztikus monarchiák királykultuszában is föllelhető, az uralkodó hatalmának isteni jellege vagy eredete és a pogány szakralitás. A római *imperator* nemcsak a pontifex maximus kiüresedett címe révén rendelkezett szakrális szerepkörrel, ugyanis Nicol szerint továbbélt a hellenisztikus hagyományokon alapuló elképzelés, vagyis az uralkodó és az istenség párhuzamba állítása, és a hellenisztikus királyságok mintájának követése.⁴⁴ Az uralkodó kultuszára gyakorolt keleti, perzsa hatások jelentősége szintén lényeges.

A kereszténység terjedése, és az, hogy az új vallás lassanként a császárok és a birodalom vallásává vált, jelentősen hatott a politikai gondolkodásra. A megváltozott körülmények között új legitimációra volt szükség, és Eusebius volt az, aki ehhez a helyzethez igazította az uralkodóról, mint az istenség képmásáról alkotott hellenisztikus teóriát. Talán Európában ez a legkorábbi megnyilvánulása annak a nézetnek, amely szerint egy Isten volt az égben és egy császár volt a földön, a római császár *dominus et deus* volt, ezzel szemben a keresztény *imperator* úr, de nem isten. Mindazonáltal a főhatalom Istentől származott, és Eusebius szerint Constantinus különleges kapcsolatban állt Istennel, az isteni ígén, a *logos*-on keresztül. Ő volt Isten barátja, és az Ige tolmácsa, a tekintete mindig az odafönről érkező üzenet felé fordult, ő készítette fel alattvalóit a mennybéli királyságra, és arra törekedett, hogy az egész emberi nem az Úr hitére térjen. A hellenisztikus teóriában a királyt a

⁴² Biblia Sacra, Epist. B.Pauli ad Romanos cap. XIII. 1–7.

⁴³ Folz, Robert: *Concept of the Empire of Western Europe*. Translated by Sheila Ann Ogilvie. London, 1969. 6. (a továbbiakban: Folz)

⁴⁴ Nicol, D. M.: *Byzantine political thought*. In: *The Cambridge History of Medieval Political Thought c.350 – c.1450*. Edited by J. H. Burns. Cambridge, 1991. 51. (a továbbiakban: Nicol)

bölcsesség vezette, az eusebiusi teóriában a keresztény császárt az isteni *logos*. Az uralkodó az Úr helyettese volt a földön, uralkodott a monarchia felett, és az uralma tükrözte a magasabb és tökéletesebb menynyéli rendet.⁴⁵

Constantinus személyes és közvetlen kapcsolata Istennel a gyakran előforduló látomásokban és álmokban nyert bizonyítást. Eusebius írásait Keleten és Nyugaton is ismerték és merítették belőlük.⁴⁶ Constantinus és fia Constantius (337–359) uralkodása alatt továbbra is tartotta magát az a nézet, amely szerint a császárt az Úr képviselőjének vélték a keresztény birodalomban, és úgy tekintettek rá, mint a püspökök püspökére, a szakrális tekintéllyel megadományozott személyre, amely szakrális tekintélynek a forrásában és hatókörében szent volt és sérthetetlen.⁴⁷

A bizantinizálódó Római Birodalomban a császárt az Úr által kijelölt személynek vélték, de megmaradt az az elv és szokás, amely szerint az uralkodót választották. A teória szerint, mindegyik császárt a szenátus, a hadsereg és a nép emelte hatalomra. Az ő választásuk és acclamatiojuk nyilvánította ki és valósította meg az Úr és a Szentlélek akaratát.⁴⁸ Némileg másként vélekedett Markus a keletrómai politikai gondolkodásról, mert szerinte a profán császárválasztás gyakorlata, a pogány hellenisztikus királyákkultusz, és a hatalom isteni eredetéről alkotott keresztény doktrína összeolvadása alakította ki a bizantinizálódó Keletrómai Birodalom politikai doktrínáját a korai középkor első szakaszában. Az itt létrejövő teória mintául szolgált a Nyugat számára. A hellenisztikus és bibliai ideák keveredésével kialakult egy császári eszménykép, amely szerint a császár megbízottként reprezentálta az Úr tekintélyét az emberek között.⁴⁹

Ezek szerint az uralkodói hatalom eredete Keleten is a szakrális szférába nyúlt, és szakrális jelleget kölcsönzött a császár személyének. A császár szakrális szerepkörének bővítésére már Constantinus és örökösei is kísérletet tettek, mert a *pontifex maximus*, illetve krisztianizált változatban a *pontifex inclitus* cím viselése a papi szerepkör kialakítását célozta meg. Konstantinápolyban 448-ban Marcianust a püspökök főpapi császár vagy birodalmi püspök címmel éltették, 451-ben a chalcedoni zsinaton az uralkodót a pap és császár címmel üdvözölték. A császár személye meg volt szentelve, szentnek kiáltották ki, egyenlő volt az apostolokkal, a ceremóniák és rítusok fokozott isteni aurával vették körül. Nevezhették a császárt új Dávidnak, új Salomonnak vagy hasonlíthatták Mózeshez és Melkizedekhez, a bibliai papkirály figurája megszokott volt a bizánci művészetben és irodalomban. Az *imperium* és a *sacerdotium* között az igazi határ azonban az volt, hogy a császár soha nem volt felszentelt pap kiváltképp nem püspök.⁵⁰ Ő volt az egyetlen laikus, akinek megengedték, hogy belépjen a szentélybe és részt vegyen az úrvacsorán úgy, ahogy egy pap vagy egy diakónus, de a papi rendet megtagadták tőle.⁵¹

⁴⁵ Nicol 52.

⁴⁶ Nicol 53.

⁴⁷ Nicol 93–94.

⁴⁸ Nicol 63.

⁴⁹ Markus, R. A.: The Latin fathers. In: The Cambridge History of Medieval Political Thought c. 350 – c. 1450. Edited by J. H. Burns. Cambridge, 1991. 93. (a továbbiakban: Markus)

⁵⁰ Nicol 70.

⁵¹ Nicol 72.

IV. A korai keresztény egyházatyák doktrínái az uralkodói hatalomról

Az uralkodói hatalom eredetéről szóló késő antik nézetek áttekintése kapcsán szükséges megemlíteni azt a néhány karakterisztikus véleményt, amely a latin egyházatyákhoz köthető, hiszen az ő tekintélyük a középkor folyamán szinte töretlenül hatott.

Az uralkodónak és az uralkodói hatalomnak a szakralitáshoz fűződő viszonyáról Ambrosius másként vélekedett, mint Eusebius, mert amikor konfliktusba került a milánói császári udvarral, szakított az eusebiusi hagyománnyal és az egyház jogait védve azt állította, hogy az isteni dolgok nem képezik tárgyát a császári hatalomnak. A konfliktusban úgy tekintett a császárra, mint az egyház fiára, a püspök úgy kezelte a császárt, mint az egyház fiát (*filius ecclesiae*). Ez a konfliktus adott alkalmat annak az elképzelésnek a megfogalmazására, hogy az uralkodó az egyházban van nem pedig fölötte, valamint fontos szerepet játszott az alázas keresztény uralkodói eszménykép kidolgozásában. Innen származtatható az az elv, amely szerint az uralkodó mint keresztény individuum az egyházi ellenőrzés alanya, tehát Ambrosius éles választóvonalat húzott az uralkodó, mint keresztény magánember, és a birodalom császáranak hivatala, mint intézmény között.⁵²

Ambrosiaster Pál apostol tanításához állt közel, amikor azt vallotta, hogy engedelmeskedni kell az uralkodónak, a mennybéli igazság jogának, és azoknak, akik a törvényt alkotják, amelynek Isten a szerzője és ő is rendelte. Az uralkodó Isten tekintélyét viseli a bűn elnyomásában, és még a pogány uralkodóknak is engedelmeskedni kell, mert ők is Isten rendelkezését erősítik meg. Ambrosiaster állítása szerint az uralkodó Isten *imago*-jával rendelkezett, míg a püspök Krisztuséval. Ez az elv az uralkodónak kiemelt hierarchikus helyzetet tulajdonított, aki Isten *vicarius*-a volt az Úr emberek fölötti uralmának reprezentálásában és közvetítésében, a püspökök pedig Krisztus vikáriusai voltak.⁵³

Egy további megközelítése az uralkodói szakralitásnak Gelasius véleménye, amelyet Anastasius császárnak írott levelében fejtett ki 494-ben. Szerinte a császár kötelessége, hogy engedjen a püspököknek az egyházi ügyekben, mert amíg a püspököknek az egyházi ügyekben kell eljárniuk, addig a császár feladata a társadalmi rend fönntartása. Gelasius tehát elválasztotta a püspöki tekintélyt (*auctoritas sacrata pontificum*) és a királyi hatalmat (*regalis potestas*). Gelasius véleménye szerint a császári hivatal szakrális jellegét és a papkirály ideáját a keresztény uralkodónak meg kellett tagadnia.⁵⁴ Szerinte a világot az említett két erő uralta, mindkettő Istentől származott. Az uralkodó alá volt vetve a püspöki auctoritasnak a *res divina* ügyeiben, de ez nem jelentette azt, hogy a birodalmi *potestas* alá lett volna rendelve a püspöki *auctoritas*-nak más esetekben.⁵⁵

⁵² Markus 95.

⁵³ Markus 100–101.

⁵⁴ Markus 102.

⁵⁵ Robinson, I. S.: Church and Papacy. In: The Cambridge History of Medieval Political Thought c. 350 – c. 1450. Edited by J. H. Burns. Cambridge, 1991. 288–289. (a továbbiakban: Robinson)

A korai középkorban jelentős hatást gyakorló hiszpán politikai gondolkodás szerint, a király Isten által előre kijelölt személy volt, aki a társadalom csúcsán állt, miként a fej a testen, és a célja is azonos volt, azaz uralnia kellett az alávetett tagokat. Ez a vélekedés magába foglalta a király hatalmáról alkotott azon elképzelést, amely szerint Isten a hatalmat az uraltak javára adományozta a királynak. A király *minister Dei* volt és a királyságot a helyettesi joggal *iure vicario*, az Istent helyettesítő személy jogával tartotta kézben. Isten általa munkálkodott. Semmi sem volt kívül a király hatáskörén, tekintélye volt a klerikusok és az egyházi dolgok fölött is. Királyok neveztek ki püspököket, érsekeket, és zsinatokat hívtak össze, ahol a politikai és elvi kérdésekben döntött az uralkodó és a zsinat. A toledói zsinatok elvi döntéseinek a politikai gondolkodásra gyakorolt hatását Ewig részletesen vizsgálta. A hiszpán politikai gondolkodás kapcsán szükséges megemlíteni Szt. Izidor véleményét, amely szerint a világi és az egyházi tekintélynek egymást kiegészítve kellett volna működni. A fejedelmek hatalmát a hit és az egyházi tanítások korlátozták volna, de az egyház megbízva az uralkodók hatalmában figyelmeztette őket a kötelességükre, vagyis hogy mindenről el kell számolniuk Isten előtt. A fejedelemség Istentől származó ajándék, amelyben az uralkodónak hasznossá kell válnia az uraltak számára. Az uralkodás szolgálat, Isten által kirótt kötelesség. Izidor szerint, a bűnös uralkodónak vagy a türannosznak is hatalmon kellett maradnia, mert a bűnös uralkodó a bűnös nép bűnének az eredménye volt.⁵⁶

V. A királyi hatalom isteni eredete a barbár nyugati királyságok politikai teóriáiban

A népvándorlás viharait túlélő germán államalakulatok, a nyugati gót, az angolszász és főképpen a frank keresztény királyság kialakulása maga után vonta a pogány királyi hatalom átértelmezését.

Figyelemre méltó az, amikor az uralkodó vélekedett úgy, hogy a mennyei tekintély a hatalmának a forrása. Huniric vandál király szerint az Úr maga adta a dominiumokat neki, és ő az isteni kegyelem által birtokolta azokat.⁵⁷ Ennek a vélekedésnek a gyökerei arra az alapvető tételre nyúltak vissza, hogy minden, ami létezik és ami megtörténik, az égi akaratnak tudható be. Minden, még a politikai hatalom is Isten által jött létre. Ez a nézet a korai középkorban széles körben elterjedt. Az ortodox püspökök kijelentették, hogy Theodericet, aki ariánus volt, az isteni kegyelem rendelte arra, hogy Itáliát kormányozza. A 7. században a frank formulák az isteni kegyelemnek tulajdonították az uralkodó királyságra emelését. Az említett uralkodók ugyanazon fogalmakat használták az ünnepélyes formulákban, amelyek a Karoling királyi initulatio részévé váltak, és amelyekben a *gratia* kifejezés a kegy, kedvezés értelemben szerepelt. Már a longobard Agilulf (590–611) Isten kegyelméből

⁵⁶ King 142–144.; A toledói zsinatok elvi jellegű döntéseinek a politikai gondolkodásra gyakorolt hatását Ewig részletesen vizsgálta. Ewig, Eugen: Zum christlichen Königsgedanken im Frühmittelalter. In: Das Königtum. Herausgegeben vom Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte geleitet von Theodor Mayer. Sigmaringen, 1973. 30–34. (a továbbiakban: Ewig)

⁵⁷ King 127.

uralkodó királynak tekintette magát, és a vizigót Svinthila (621–631) szintén Isten kegyelméből uralkodott. Az angolszász példák is az isteni kegyelemből való uralkodás teóriájának terjedését jelzik.⁵⁸ Adamnan, Szt. Columban életének megörökítője, a 7. század végére keltezhető művében említette, hogy Isten Oswald királynak Catlon király ellen vívott csatájában könnyű győzelmet adott. Catlon halála után, Oswald győztesen tért vissza a csatából, és utóbb Isten egész Britannia legfőbb urává tette.⁵⁹ Az isteni akaratból való uralkodás teóriájának egy következő példája, amit Bonifác írt a merciai Aethelbaldról „te, akit nem a saját érdemeid, hanem az Isten adakozó kegyelme állított sokak királyává és fejedelmévé.”⁶⁰

Ez a legitimációs gondolat tükröződik a 7. század végétől és a 8. század elejétől az angolszász oklevelekben és egy törvénykönyv prologusában. Az egyik legkorábbi hitelesnek tartott oklevél Frithuwoldnak, Surrey alkirályának egyik adományáról szól és a 672–74. évekre keletkezhető. Az oklevél első sorában olvasható, hogy az alkirály „a megváltó Jézus Krisztus úr nevében” adományozott. Egy másik, szintén a 670-es évekből származó oklevél Cenrednek, a nyugati-szászok királyának birtokadományáról szól, amelynek első sora a következőképp kezdődött: „A mi urunk Jézus Krisztus a megváltó nevében.” Ennek a formulának a használata a későbbi oklevelekben szinte kivétel nélkül előfordult, bár némileg átalakult formában.⁶¹

Az angolszász törvénykönyvek prologusai kevésbé árulkodnak a királyi hatalom legitimációjáról. A hitelesnek tartott 7–8. századi törvénykönyvek közül, egyedül Ine (688–694) nyugati-szász király törvénykönyvének prologusa tartalmazza az „Én, Ine Isten kegyelméből a nyugati-szászok királya” formulát. A többi uralkodó a törvénykönyvében nem nyilatkozott a hatalma forrásáról. Ezért Ine törvényeinek prologusa ebben a tekintetben kivételesnek tekinthető.⁶²

Az *In nomine Dei* kifejezést tartalmazó oklevelek és törvénykönyvek a kontinensen is elterjedtek és valószínű, hogy még előbb, mint az angolszászok körében. Az *In Dei nomine* (...) kifejezéssel kezdődnek a burgund törvénykönyv egyes szövegváltozatai.⁶³ Az *In Christi nomine* és az *In nomine Domini* formula figyelhető meg a száli törvénykönyvek bizonyos szövegváltozatai esetében, emellett a bajor és az alemann törvénykönyvek is tartalmaznak hasonló kifejezéseket, vagy ezek valamelyik változatát, de más kora középkori barbár királyságok esetében is megtalálható ezen formulák alkalmazása.⁶⁴

⁵⁸ King 128.

⁵⁹ A passage from Adamnan's Life of St Columba. In: English Historical Documents c. 500–1042. 1. kötet. Edited by Dorothy Whitelock. London, 1955. 691.; Az isteni segítséggel kivívott katonai győzelem és a kereszténység fölvételének összekapcsolása a kora középkori keresztény propagandában gyakori jelenség, amivel Zsoldos Attila részletesen foglalkozott. Zsoldos 5–13.

⁶⁰ King 128.

⁶¹ Charter and Laws. In: English Historical Documents c. 500–1042. 1. kötet. Edited by Dorothy Whitelock. London, 1955. 440–467. (a továbbiakban: Charter and Laws)

⁶² Charter and Laws 357–372.

⁶³ Monumenta Germaniae Historica (a továbbiakban: MGH) Leges Nationum Germanicarum. Tom. II. Pars I. Editio Ludovicus Rudolphus de Salis. Hannover, MDCCCXCII. 30.

⁶⁴ MGH. Leges Nationum Germanicarum. Tom. IV. Pars I. Herausgegeben von Karl August Eckhardt. Hannover, MCMLXII. 3. 18.

A keresztény királyi hatalom erősödése fokozatosan csökkentette a népgyűlés hatalmát és szerepét a törvénykezésben. Ennek eredményeként a királyi jogalkotás jelentősége megnőtt. Ez a folyamat a király néptől való emancipációjaként is értelmezhető, mert a király Krisztus helyetteseként (*vicarius Christi*) és Isten kegyelméből uralkodó királyként (*rex Dei gratia*) a hatalmát függetlenítette a néptől, továbbá az Isten kegyelméből uralkodó király a pápával szemben is szuverén uralkodóként léphetett fel, mert a hatalma forrása ugyanúgy Istentől származott, mint az egyházfő tekintélye.⁶⁵

Az uralkodó isteni kegyelemből való hatalomra jutásának elképzelése sok évszázadra meghatározta a politikai gondolkodást, amelynek három különösen fontos eleme alakult ki a későbbiek folyamán.

1. Isten adja a hatalmat arra a célra, hogy az uralkodó gondoskodására bízott nép jóléte meglegyen; az uralkodás felelősséget jelent.

2. Az uralkodó áll az Isten által adott *auctoritas*-ban legfelül, a gondoskodása nemcsak a nép egy részét, hanem az egészet, nemcsak a társadalom irányításának bizonyos szempontjait, hanem az egész társadalmat felöleli.

3. Az uralkodó egyedül Istennek tartozik felelőséggel, habár az uralkodónak lehetnek nagy hiányosságai az isteni rendelés teljesítésében, a kötelezettség Istentől ered és az uralkodón nyugszik, ő marad Isten választottja, és nem szabad, hogy szembeszálljon az isteni akarattal.⁶⁶

A felelős kormányzás, a szuverén auctoritas, bibliai indoklással nyert megerősítést és megfelelt a római ideáknak. A Nyugatrómai Birodalom bukása után, a barbár királyságok gyakorlatilag függetlenek lettek, de a birodalom elvi egységét a keleti birodalom ki tudta kényszeríteni, és ezt az egyes barbár uralkodók is elfogadták, ami abban nyilvánult meg, hogy birodalmi hivatali címeket viseltek és ezzel elismerték, hogy a császár alattvalói. King feltételezte, hogy a barbár királyok csak a saját népiük feletti hatalmukat származtatták az isteni akaratból, a meghódított területek római lakossága feletti hatalmukat elvileg a császártól kapták.⁶⁷

A király hatalmának isteni eredete, azaz az uralkodó abszolút tekintélye, és ennek megingathatatlan volta, tökéletes legitimációt biztosított, mivel az uralkodót nem lehetett leváltani, tetteit nem lehetett megkérdőjelezni. Ez a hatalom mégsem volt öncélú és korlátok nélküli, például Aurelianus Theodebertnek küldött levelében hangsúlyozta az ítélet napjának tételét, ami egyébként kedvelt volt Gelasius, Arles-i Caesar és mások között is. Chlodvig pogánysága ellenére ugyanez a tétel jelen volt Remigius korábban Chlodvignak írt levelében. Az ítélet napjáról szóló tanítás szerint az uralkodónak felelnie kell tetteiért Isten ítélőszéke előtt, és az uralkodó mennél többet kapott, annál többel tartozott, mennél nagyobb a regnuma, annál nagyobb volt a veszedelme az elszámolás pillanatában. A kiegyenlítendő számla nagysága felbecsülhetetlen, és a keresztény fejedelem ezt köteles volt megtéríteni Istennek. Aurelianus ismerhette Pál apostolnak a zsidókhoz és a rómaiakhoz írott leveleit, amelyekben az Úrtól származó hatalom, és az Istennel szembeni felelősség kapcsa-

⁶⁵ Guiffre, A.: De Bartoli Sententia: Concilium repraesentat mentem populi. In: The Papacy and Political Ideas in the Middle Ages. Ed. by Walter Ullmann. London, 1976. X. 708.

⁶⁶ King 128–129.

⁶⁷ King 129.

lódott össze, és a felelősségbe beletartozott az uralkodásnak, mint hivatalnak a szempontja, azaz a szolgálat, amelyet az uralkodó Isten nevében gyakorolt.⁶⁸

Chlodvig unokája, Guntram 585-ben kiadott ediktumában már eltávolodott az addig még római jegyeket is tartalmazó politikai gondolatvilágról, és egy kifejezetten keresztény színezetű politikai gondolatvilág körvonalai bontakoztak ki rendeletében. Ezek szerint a király tudja, hogy mi az, ami tetszik Istennek és tudja, hogy kötelessége fönntartani az igazságosságot, de azt is tudja, hogy igazságtalanság és gonoszság mindenütt létezik, ezért megköszöni Istennek, az éber nyugtalanságot, amellyel az Úr megajándékozta, és amely tulajdonság segítségével mindig képes észrevenni az igazságtalanságot.⁶⁹

King szerint a *pietas* és a *iustitia* két nagyon fontos eleme volt a korai középkorban az uralom gyakorlására vonatkozó elveknek. A *iustitia* az igazságtalanság, és a hatalmaskodás elnyomását, a *pietas* a nyomorgók megsegítését jelentette, a cél az igazság szeretete volt, valamint a szerény és tisztas élet csendesen a földön és üdvösségben a túlvilágon, ahogyan Isten kegyelme megadta. Persze hozzá kell tenni, hogy valójában a *iustitia* a keresztény igazságosság, a *pietas* pedig a keresztény könyörületesség és kegyesség volt, a társadalom az eszmények szintjén keresztény társadalom volt, amelyet a keresztény normákkal összhangban kellett kormányozni. Az Isten által kijelölt uralkodó feladata a keresztény célokra való törekvés lehetett, és az, hogy Istennek elszámoljon a feladatának elvégzésére szentelt igyekezetéről.⁷⁰ A *iustitia* és a *pietas* fogalmainak elemzésekor Ewig, a hiszpán politikai gondolkodást is érintő tanulmányában, a *iustitia* mellett a *veritas* (igazság), a *pietas* mellett a *miseriordia* (irgalom) fogalmát is megemlíttette, mint olyan elvi alapokat, amelyek a korabeli hatalmi gondolkodásban, jelen voltak.⁷¹

VI. A királyi hatalmának isteni eredete Kis Pipin korában

A pogány időszakban hatalomra került királyi családok Balthok, Amalok, Merovingok magukat még a kereszténység felvétele után is – noha egyre halványulva – isteni származásúnak tartották, ugyanez a jelenség figyelhető meg az angolszász királyok esetében is, akik még a kereszténység felvétele után sem tagadták meg ősapjuknak Wodent. Az isteni – illetve a kereszténység erősödésével párhuzamosan – inkább a királyi származással szemben, az isteni kiválasztottság elve akkor erősödött meg, amikor az első igazán jelentős dinasztia hatalomra került, amelynek a tagjai nem voltak sem királyi sem nagyhírű mitikus vagy pogány isteni őstől származó személyek.

A Karoling dinasztia volt az első, amelyik nem a pogány korszakban került hatalomra, nem rendelkezett szakrális jelleggel, nem volt királyi származék, ezért nekik nagyon fontossá vált az adligi szakrális jellegű dinasztiákkal való vetélkedés

⁶⁸ King 135.

⁶⁹ King 135–136.

⁷⁰ King 136.

⁷¹ Ewig 34–35.

szempontjából a királyi hatalom forrásának számukra kedvező értelmezése és eredeztetése. Az uralkodói hatalom legitimációjában a királyi származás helyett, az ószövetségi példák alapján, az isteni kiválasztottság került előtérbe a frank udvarban. A kiválasztottság és az *idoneitas* jobban megfelelt a Karoling érdekeknek, mint a királyi származás hangsúlyozása, hiszen azzal nem rendelkeztek.

A pogány királyok és dinasztiák miután megkeresztelkedtek, fokozatosan lemondtak pogány isteni származásukról, hacsaknem Ádámig vezették vissza családjukat, de hatalmuk isteni eredetének mítoszát, immár keresztény formában megtarthatták. A királyi, gyakran pogány istenősrre vagy félistenre visszamenő eredet helyett, éppen a Karolingok kezdeményezésére az isteni kiválasztottság került előtérbe Európa jelentős részében, de a királyi származás fontossága az uralomra való alkalmasság szempontjából soha nem tűnt el a középkor folyamán.

Az isteni kiválasztottság keresztény előképe kétségkívül az Ószövetségben keresendő, és erre több példa is említhető. Sault sorsolás útján választották az izraeliták királyává, de a sorsolásban természetesen Isten akarata nyilvánult meg.⁷² Isten akarata érvényesült Saul hatalomtól való megfosztásában és Dávid felkenésében is, ugyanis Sámuel prófétának határozottan megmondta, hogy Dávidot kenje királlyá.⁷³ Dávid másodszori fölkenése Juda, illetve Izrael királyává szintén az Úr akaratából történt.⁷⁴

A király személyének és a királyságnak a párhuzamba állítása a bibliai példákkal, magában foglalta az állam létének és a király uralmának szakrális legitimációját, hiszen a királyság Isten akaratából létezett, és a király Isten akaratából uralkodott, csakúgy, mint ószövetségi példaképei. Szűcs Jenő szerint „... részben a szaracénok elleni hadjáratok, részben a pápaság és a frank királyság szövetsége a langobard királysággal szemben eredményezték a pápai kancelláriában, a frankoknak Izrael népével, királyaiknak Jozsue, Mózes, Dávid alakjával való összevetését 750 körül, miszerint a frankok ‘gens sancta, regale sacerdotium’, populus adquisitionis, királyuk ‘minister Dei’.”⁷⁵

Kantorowicz véleménye is hasonló, mert szerinte a frankok arabok feletti győzelmei nyomán alakult ki az az elképzelés, amely szerint Isten új választott népe a frank, és ezt a pápaság is megerősítette, mert Isten újráválasztott népének tartotta a frankokat, akiknek feladata az isteni előrelátás terveinek végrehajtása volt. Egészen logikus, hogy a király akit a nép vezetőnek tekintett nem a római császárok szimbólumait újította fel, hanem az ótestamentumi hagyományra támaszkodott. Pipin idejében alakult ki, és Károly idejében vált teljessé a Dávid bibliai királyságának újjászületéséről alkotott elképzelés. Az uralkodó előképének Dávidot tekintették, ő volt az új Mózes, ő volt az új Dávid.⁷⁶ Ő volt a papi király a *rex et sacerdos*, a király

⁷² Biblia Sacra, Liber I. Samuelis (Liber I. regum) caput IX. 25–27., caput X. 1., 17–22.

⁷³ Biblia Sacra, Liber I. Samuelis (Liber I. regum) caput XVI. 4–13.

⁷⁴ Biblia Sacra, Liber II. Samuelis (Liber II. regum) caput II. 1–4., V. 1–3.

⁷⁵ Szűcs Jenő: A magyar nemzeti tudat kialakulása. Szerkesztette: Zimonyi István. Szeged 1992. 79. 77. jegyzet.

⁷⁶ A király személye és a bibliai királyok közötti párhuzam nem a Karolingok idejében született csak akkor teljesedett ki. Venantius Fortunatus 566-ban egy költeményben Cheribertet Dávidhoz és Salamonhoz hasonlította. II. Chlotárt is Dáviddal állították párhuzamba a Clichy-i zsinaton

felszentelése szentelt olajjal történt, mint Dávid, az Úr felkentje esetében.⁷⁷ Ő volt a *christus Domini* és a litániában elhangzó acclamatio (*Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat*) jelentése új tartalmat kapott.⁷⁸ Pipin felkenése az izraeli királyok felkenésének mintájára történt, amely alapjává vált az Isten-kegyelméből (*Dei gratia*) született királyság középkori elképzelésének.⁷⁹

A Karoling-korban alakult ki a királyság egyházi szimbolikája. Pipin olajjal való felkenése 751-ben Soissonban, majd ismételt felkenése Szt. Denisben, és 754-ben a fiainak Károlynak és Karlmannnak szentelt olajjal való felkenése, a korábbi Meroving királyok hosszú hajának mágikus erejét helyettesítette. Az olajjal való felkenés szentsége által a Karoling királyok *Christi*-vé (!) váltak, a Karoling királyság jellegét az ótestamentumi királyok, Dávid, Salamon és Melkizedek modellje szerint alakították ki, akik királyok és papok voltak egy személyben.⁸⁰

Pipin volt az első nyugati uralkodó, akit kétszer kentek királlyá, és a második alkalommal maga a pápa szentelte fel. Ennek a magyarázata Pipin különleges helyzetében keresendő, ugyanis előtte a frank birodalomban csak Meroving királyok uralkodtak.⁸¹ Pipin volt az első Karoling, aki ráadásul törvénytelenül szerezte meg a

626–627-ben, és Dagobertet Salamonhoz hasonlították egy korai 8. századi forrásban. King 136.

⁷⁷ A korai középkorban nem a korona, hanem a krizma számított a királyavatás legfontosabb eszközének. Az ünnepélyes koronázás gyakorlatának kialakulása a keleti frank királyságban I. Ottó koronázásától, Angliában az 1066-os hódítást követő időszakról számítható. Kantorowicz, E. H.: *Laudes Regiae*. Berkeley and Los Angeles, 1946. 94–95. (a továbbiakban: Kantorowicz)

⁷⁸ A hatalom megszerzése történhetett választás, adoptálás, erőszak vagy a vérségi, rokonsági kapcsolatból fakadó jogcímek alapján, de az uralkodóvá avatás rítusából nem hiányozhatott az acclamatio, amely a nép hangja, de valójában az uralkodót hatalomra juttató csoport éljenzése volt a beiktatási szertartáson, vagy adott esetben az uralkodóválasztás spontaneitása közepette. Kantorowicz szerint a középkori királyválasztási szertartáson elhangzó acclamatio római, bizánci és ószövetségi eredetre megy vissza, de a frank liturgia kialakulásáról elmondható, hogy az ószövetségi elemek váltak az acclamatióban meghatározóvá, és kevésbé volt jellemző az anglo-ír vagy a római hatás. Kantorowicz 59.

⁷⁹ Kantorowicz 56–57.

⁸⁰ A *Christi* helyett talán helyesebb lenne a *christi* fogalmának alkalmazása, de Luscombe az előbbi használta. Luscombe, D. E.: Introduction: the formation of political thought in the west. In: *The Cambridge History of Medieval Political Thought c. 350 – c. 1450*. Edited by J. H. Burns. Cambridge, 1991. 167.

⁸¹ A király olajjal való felkenésének az eredetét vagy a vizigót vagy az angolszász királyságokhoz kötik a kutatók, és a frank szokásokat átvételnek tartják. Az első egyházi koronázás Marciánusé volt Bizáncban 450-ben. A vizigót királyszentelés gyakorlatának kezdete bizonytalan, de Kantorowicz szerint az bizonyos, hogy szentelt olajjal történt. A 711-ben elbukó vizigót állam királyavatási gyakorlata, a 750-es években Pipin felkenésekor, aligha adhatott példát. A kelta vagy angolszász eredetű, és szintén szentelt olajjal történő királyavatás, ha valóban megelőzte a kontinentális gyakorlat kialakulását, akkor sem volt egyetemes hatású. A frank udvar ószövetségi mintakövetése önálló ihletője lehetett annak a gyakorlatnak, amelyben a Karoling királyokat olajjal szentelték fel. A Pipint megelőző időben nem volt általános a felkenés gyakorlata, és ő volt az, aki kérte az egyházi legitimitációt, és a biblikus hagyomány felújítását. Pipintól kezdve vált a király avatása végérvényesen egyházi feladattá a sámueli modell szerint. Ettől kezdve vált véglegessé, hogy a hatalmi jelvények: a gyűrű, a kard, a jogar, az országalma és a korona átadása szintén a liturgia része lett, ahogyan az *acclamatio* is, amelyet a liturgiában a *laudes regiae* váltott fel. A királynak szóló pogány, esetenként profán éljenzés és felkiáltás (*acclamatio*) liturgizált

hatalmat, és ami talán még ennél is nagyobb problémát jelentett, hogy nem volt királyi vér, nem rendelkezett a szakrális uralkodó legfontosabb ismervével az uralomra való alkalmasság jelével, az isteni eredetű karizmával.⁸² Ahhoz, hogy Pipin uralkodóvá váljék ellensúlyoznia kellett a királyi származás hiányából fakadó hátrányokat, ezért folyamodtak a sámueli modell szerinti felszenteléshez, azaz a pápa általi királlyá kenés gyakorlatához, ugyanis a királyi dinasztia tagjait az érsekek és püspökök szentelték fel, de Pipin a legfőbb egyházi tekintélyhez a pápához folyamodott.⁸³ A kétszeri felkenés kompenzáció volt, ugyanis a királyi dinasztiaiból származóknak elég volt egyszer végrehajtani a szertartást, de Pipin esetében az ismételt felkenés az első megerősítése volt, ami azt jelezte, hogy nem történt tévedés Isten valóban őt választotta. A király nem vérségi alapon hanem Isten választottjaként lett uralkodó.⁸⁴

A koronázási szertartáson a király és Krisztus egymáshoz való hasonlóságot szimbolikus eszközökkel fejezték ki, a királyt és Krisztust együtt dicsőítették, és hangsúlyozták a közöttük lévő paralelizmust. A királyavatást követően fölhangzó, és a királyt dicsőítő énekek a *laudes regiae* a pogány királyválasztó éljénzésnek, az *acclamatio*-nak, a liturgiába illesztett változata, amely immár nem a királyt megválasztó nép spontán felkiáltása volt, hanem az egyház szimbolikus és valóságos megnyilvánulása arra vonatkozóan, hogy az egyházon keresztül az ég elismerte a *Deo coronatus*-t, az Isten által megkoronázott királyt. A *laudes regiae* azt fejezte ki, hogy az új királyt nemcsak a látható, hanem a láthatatlan egyház is elfogadta, az angyalok

megfelelője a *laudes regiae*. Kantorowitz 78–81.

Király nem lehetett akárki, de a királyi vérből származó személy, ha megragadta a hatalmat, akkor elérhette a legitimitációt, és törvényes uralkodó lehetett. A nem királyi származású személy, ha átvette a hatalmat, és letaszította a törvényes uralkodót a trónról, türannosz lehetett, azaz zsamok, de király már nehezebben. Egy ilyen eseményről tudósított Roger of Wendover a York elleni dán támadás kapcsán, amikor 867-ben ellentét keletkezett Northumbria népe között, és ennek eredményeként Osbert király, a legitim uralkodó elhagyta a királyságot. A trónt egy Aelle nevű türannosz szerezte meg, aki nem volt királyi származású. Ezt a tényt az események feljegyzője szükségesnek tartotta megemlíteni. Igaz ugyan, hogy a későbbiek folyamán a dánok elleni harc leírásakor Osbertet és Aellet is keresztény királynak nevezte a szerző. Roger of Wendover's Flores historiarum. In: English Historical Documents c. 500–1042 I. kötet. Ed. by Dorothy Whitelock. London, 1955. 256.

⁸² Hincmar reimsi érsek is különbséget tett a királyok és a türannoszok között, a hatalom megszerzésének törvényes vagy törvénytelen módja szerint. A törvényes uralkodót Isten közvetlenül állította a királyság élére, de a bitortlót Isten csak hatalomra engedte, hogy így büntessen. Nelson, Janet: Kingship and Empire. In: The Cambridge History of Medieval Political Thought c. 350 – c. 1450. Edited by J. H. Burns. Cambridge, 1991. 216–217.

A királyi hatalom megszerzése után már a Karolingok is fontosnak tartották, hogy a hatalmukat a saját dinasztiajukon belül örökössé. Ezt jelzi, hogy II. István pápa és Pipin találkozója után a pápa felkenete Pipint, valamint fiait Károlyt és Karlmant. Az egyházfő megerősítette őket, mint a frankok királyait, és a rómaiak patríciusaivá nevezte ki a Karoling uralkodókat, ezen kívül az excommunicatio és az interdictum büntetésének terhe mellett megtiltotta a frankoknak, hogy olyan királyt válasszanak, aki nem az ő leszármazottjuk. Pine, L. G.: The Story of Titles. Newton Abbot, 1969. 46.

⁸³ Az Ószövetség szerint Saul királyt Sámuel, a próféta és főpap kente föl Isten parancsára Izrael királyává. I. Samuel 10. Ez ismétlődött meg Dávid esetében, és a bibliai példákat követő frankok számára modellként szolgált. Ld.: 65. jegyzet.

⁸⁴ Kantorowitz 54.

kórusa, a szentek, és maga Krisztus is, aki mint *victor, rex et imperator* elismerte az egyház által fölkenet, azaz *christus*, mint társuralkodót, és ugyanakkor elismerte az új királlyal uralkodó többi erőt is a földön. A hatalmi jelvények átadása és a felhangzó *laudes reginae* jelezte, hogy az új király, mint Isten felkentje a *Christos epifanes*, vagyis a jelenlévő Krisztus.⁸⁵

A *Pantokrator* a mennyben az *autokrator* a földön egymásra tekintve uralkodott. Kantorowitz szerint a királynak angyalokkal és angyali lényekkel való ábrázolása, valamint a királyt körülvevő angyali lények, a király lényének angyali jellegét voltak hivatottak hangsúlyozni.⁸⁶ A *character angelicus* a király lényének szakrális lényegét, az angyali lényekhez való hasonlatosságát, illetve annak látható antropológiai megjeleését fejezte ki, amely elegendő bizonyíték volt az uralomra való alkalmasságra és jogra, valamint pótolta a királyi vér hiányát, mert annál magasabb rendű tulajdonságot, a közvetlen isteni kiválasztottságot jelezte.⁸⁷

A királynak az Úr angyalához való hasonlítása, az isteni kiválasztottság megnyilvánulása nemcsak az ábrázolásokon, hanem a liturgiában és az ünnepi alkalmakon is kifejeződött. Nagy Károly 774-ben római látogatása alkalmával ünnepi fogadtatásban részesült, pálmalevelekkel és olajágakkal a kezükben vonultak elé a rómaiak, és dicsérő énekekkel köszöntötték. Károlynak a városba való bevonulása határozottan messianisztikus jelleget nyert, és azt az antifónát énekelték, amelyik a későbbi időkben ilyen alkalmakon szokásos volt. Az *Ecce ego mitto angelum meum (...)* Károly köszöntésekor is elhangozhatott.⁸⁸ A forrás ebben az esetben is az Ószövetségben Malakiás könyvében keresendő.⁸⁹

A király és Isten angyala több ószövetségi szövegrészben is párhuzamban áll. Így például Absalom történetében a következő olvasható: „Hiszen uram, királyom olyan, mint az Isten angyala, tudja, mi jó s mi rossz ...”,⁹⁰ majd néhány sorral alább „... te pedig uram királyom bölcs vagy, akár az Isten angyala, úgyhogy mindent tudsz a földön.”⁹¹

Pipin királlyá kenése 751-ben tulajdonképpen legalizálta a trónbitorlást. A felkenés célja az volt, hogy új karizmával helyettesítse a bukott dinasztia kereszténység előtti gyökerekre visszamenő mágikus hatalmát, és főképpen annak a kifejezése volt,

⁸⁵ Kantorowitz 80–81.

⁸⁶ Kantorowitz 49.

⁸⁷ Az isteni eredetű kiválasztottság és a különleges tulajdonságok nem voltak ismeretlenek a korabeli barbár népek számára sem, csak eltérő képet mutattak az antikvitásban és a korai kereszténységben előforduló hasonló jelenségektől.

⁸⁸ A király angyali lényekkel való párhuzamba állítása szimbolikus jelentést hordoz, és több értelmezési lehetőség is kínálkozik. Az *angelus* kifejezés sugallhatja azt, hogy az uralkodó olyan volt, mint az angyal, vagyis Isten küldöttje. Egy másik magyarázat szerint Isten érkezését egy angyal jelzi, és ennek mintájára az uralkodó érkezését is egy küldött előzte volna meg. Egy további, a numizmatikai vizsgálatokon alapuló értelmezés szerint a császárt vezető angyal az átalakult szárnyas Viktória, aki a győztes császárt a városba vezeti. Kantorowitz 75–76.

⁸⁹ Biblia Sacra, Liber Prophetarum Malachiae, caput III. 1.

⁹⁰ *Sicut enim Angelus Dei, sic est dominus meus rex, ut nec benedictione, nec maledictione moveatur (...)* Biblia Sacra, Liber II. Samuelis (Liber II. regum) caput XIV. 17.

⁹¹ *(...) tu autem domine meus rex, sapiens es, sicut habet sapientiam Angelus Dei, ut intelligas omnia super terram.* Biblia Sacra, Liber II. Samuelis (Liber II. regum) caput XIV. 20.

hogy az Úr választotta a nép fölött regnáló uralkodót. A király Isten által szeretett és Isten által választott (*Deo dilectus, Deo electus*) volt mielőtt Isten kegyelméből uralkodó királynak nevezték volna. Miként a bibliai királyok, akiknek a presztízse fényt vetett rá, a frank uralkodó, az olajjal való felkenés szertartása révén, az Úr Krisztusává vált. Isten lelke rászállt, és a felkenés révén új ember vált belőle, a legmagasabb felsőség fogadott fia lett.⁹²

Az isteni kiválasztottságnak a kiválasztott fizikai átalakulásában való megnyilvánulása szintén ószövetségi előképekre vezethető vissza, és erre Sámuel próféta könyvében található példa. Saul, miután Sámuel próféta fölkenete, Gibeába megy, ahol prófétái révületben lévő prófétákkal fog találkozni és Sámuel szavai szerint a következő dolgok történnek majd vele: „És az Úr lelke rád száll, úgyhogy te is prófétái révületbe esel velük együ és más emberré változol.”⁹³ Saul királlyá sorsolásáról, ami királlyá való felkenése után következett be, és így tehát a nép előtt a próféta és a kiválasztott már tudta Isten akaratát, a következőket írta az Ószövetség. Saul a sorsoláskor elrejtőzött, és amikor kiderült, hogy őt sorsolták királlyá nem találták. Az Úr megmondta, hogy Saul hol rejtőzik, majd elővezették őt a rejtékhelyéről, és a következő dolgok történtek, „... amikor a nép körébe lépett, egy fejjel magasabb volt mindenkinél. Ekkor Sámuel így szólt az egész néphez: Nézzétek akit az Úr kiválasztott, ahhoz hasonló nincs közöttetek. A nép ujjongott és felkiáltott: éljen a király!”⁹⁴ A kiválasztottság megnyilvánulásakor a próféta rámutatott a kiválasztott többiekől való másságára, a nép a felkiáltásával elismerte az Istentől való kiválasztottságot, a karizmatikus jegyeket, és a kiválasztottat elfogadta királynak.

Az ószövetségi mintákat követő frank udvar, és a korabeli művészet ótestamentumi ihletettsége a királykultuszt is befolyásolta. A király szakrális szerepének erősödését vonta maga után a király *rex et sacerdos* címe, amelyet Károly a frankfurti zsinaton kapott.⁹⁵ A királyi szakralitás a papi szakralitással is erősödött, de a királyi és papi szakralitás nem forrott össze végérvényesen. A frank egyházban a királynak már a frankfurti zsinat előtt megkülönböztetett tekintélye volt. Ezt fejezte ki Cathuulfus 775-ben Károlynak írt levelében: „Emlékezz tehát mindig királyom, a te királyod Isten félelmével és szeretetével, hogy te vagy ebben a szolgálatban az, aki örökös és uralkodik az ő valamennyi tagja fölött, és az ítélet napján számot kell

⁹² Folz 15.

⁹³ Et insiliet in te Spiritus Domini, et prophetabis cum eis, et mutaberis in virum alium. Biblia Sacra, Liber I. Samuelis (Liber I. regum) caput X. 6.

⁹⁴ (...) stetitque in medio populi, et altior fuit universo populo ab humero et sursum. Et ait Samuel ad omnem populum: Certe videtis quem elegit Dominus, quoniam non sit similis illi in omni populo. Et clamavit omnis populus, et ait: Vivat rex! Biblia Sacra, Liber I. Samuelis (Liber I. regum) caput X. 23–24.

⁹⁵ A frankfurti zsinaton (794) Károly és püspökei szembehelyezkedtek a náceai zsinattal (787), és a pápával. A király a *rex* cím mellé a *sacerdos* címet is felvette, ami azt jelezte, hogy az uralkodó nemcsak világi, hanem vallási ügyekben is döntési joggal rendelkezett. A király papi, szakrális funkciója nem volt idegen az ószövetségi mintákat követő frank udvar számára, mert a Karolingok példaképei az ószövetségi királyok gyakran szakrális és papi feladatokat is elláttak, vagy papkirályok voltak. Kantorowitz 47.

adnod. És a püspök a második helyen áll csupán Krisztus szolgálatában.”⁹⁶ Az uralkodó tehát nemcsak politikai hatalmat kapott Istentől, hanem azt a hatalmat is, amely Krisztus egész teste fölötti hatalmat, azaz az egyház feletti hatalmat is magában hordozta.

A frank király a korai középkor első felének végére az isteni eredetű szakrális királyi hatalom, a *regalis potestas* mellett, kísérletet tett a szintén isteni eredetű *auctoritas sacrata pontificum*, azaz az Istentől eredő főpapi tekintély megszerzésére.

Összegzésként megállapítható, hogy a királyi hatalom eredetére vonatkozó nézetek a korai középkorban sokfélék voltak, de mindegyikben közös elemként jelent meg az, hogy a királyi hatalom végső soron az isteni szférából származott, a királynak gyakran szakrális rituális és kultikus feladatokat is el kellett látnia, illetve a keresztény világban az uralkodó papi tekintéllyel rendelkezett. A korai középkorban a barbár germán, a késő antik római és a bibliai mintákon alapuló keresztény politikai gondolkodás szintéziséből a hatalom forrásának új elve alakult ki, amelyben a keresztény doktrínák játszották a legjelentősebb szerepet. Ennek az új politikai gondolkodásnak a kialakításában fontos feladatot láttak el a Karoling dinasztia tagjai és a pápaság, és nekik köszönhetően összekapcsolódott az isteni kiválasztottság az uralkodásra való alkalmasság elvével, amely a királyi hatalom legitimációjának gyakorlati megvalósulásában is érvényre jutott.

RICHÁRD SZÁNTÓ

The divine origin of royal authority in Western political thought in the 5th-8th centuries

The paper examines the theories on the divine origin of royal authority in the political thought of mid-mediaeval West European political thought. Following a general survey of the characteristics of royal authority, the origin of the power of Germanic kings is scrutinized with special respect to Anglo-Saxon and Scandinavian models. This is followed by a summary of Roman and early Christian political theories, so influential in Western political thought, in particular on the basis of the doctrines of Eusebius and the Western Church Fathers.

The research, based mostly on Anglo-Saxon and Frankish sources, was extended to theories of legitimation of the divine origin of royal authority followed by the rulers of barbarian Western kingdoms converted to Christianity. The last chapter of the paper traces the rise of the new principle of legitimation introduced by the Carolingians and based mostly on biblical tradition. With regard to the analysis of the sources and the literature on the origins of Christian royal power, it was

⁹⁶ *Memor esto ergo semper, rex mi, Dei regis tui cum timore et amore, quod tu es in vice illius super omnia membra eius custodire et regere, et rationem reddere in die iudicii, etiam per te. Et episcopus est in secundo loco, in vice Christi tantum est.* M.G.H. Epistolarum Tomus IV. Epistolae Carolini Aevi. II.kötet. Recensuit: Ernestus Duenmiller. München, 1978. 503.; Southern, R. W.: A nyugati társadalom és az egyház a középkorban. Fordította: Jászay Gabriella. Budapest, 1987. 34.

important to precisely locate in the Old and New Testaments the sources of the biblical models followed and imitated in the Middle Ages. This was important because the fusion of the barbarian, Greco-Roman, and Christian political thoughts, the latter based on the biblical tradition, existing next to one another in the early Middle Ages, gave rise to a new principle of legitimation, the most important element of which was based on biblical examples, divine selection, and fitness to rule. It was this theory that the Karolingian kings put into practice when they acquired royal power.